

Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Marek Jan Wasiński

Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów

Studium podstawy normatywnej
regionalnego systemu ochrony
praw człowieka

W WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2017

Marek Jan Wasieński – Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji
Katedra Prawa Międzynarodowego i Stosunków Międzynarodowych
90-232 Łódź, ul. Kopcińskiego 8/12

RECENZENT

Tadeusz Jasudowicz

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Bogusław Pielat

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Rycina wykorzystana na okładce:

<https://pl.depositphotos.com/8307034/stock-photo-antique-map-of-africa.html>

© Copyright by Marek Jan Wasieński, Łódź 2017

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2017

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.08145.17.0.M

Ark. wyd. 27,5; ark. druk. 24,75

ISBN 978-83-8088-871-5

e-ISBN 978-83-8088-872-2

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Mojej Rodzinie

***To live in Africa is to give up being an individual, particular, competitive,
selfish, aggressive, concurrent, man is to live with others, in peace
and harmony, with the dead and living, with the natural environment
and the spirits inhabiting or livening it up.***

Léopold Sédar Senghor,
wystąpienie otwierające spotkanie ekspertów
w Dakarze, poświęcone projektowi *Karty Afrykańskiej*,
listopad 1979

***Znam w Afryce miejsca, w których ogarnia człowieka
niedoświadczany nigdzie spokój
Mam wrażenie, że jestem tam, gdzie powinienem być.***

Marcin Kydryński, *Biel. Notatki z Afryki*,
Edipresse, Warszawa 2016, s. 68.

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	15
Od autora	19
Wprowadzenie. Odkrywanie Afryki	21
Część Pierwsza	
Na drodze do Nairobi. Geneza Karty Afrykańskiej	31
I. Uwagi wstępne	31
II. Na początku drogi. Warunki początkowe	33
II.1. Rola państw afrykańskich w tworzeniu podstaw uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka	33
II.2. Dziedzictwo kolonializmu	41
III. Pierwsze kroki. Inicjatywy MKP (1961–1978)	44
III.1. Rachunek otwarcia. W poszukiwaniu praworządności	44
III.2. Antecedencje <i>Karty Afrykańskiej</i> w debacie naukowej	47
III.2.1. Afrykańska Konferencja na temat rządów prawa (Lagos, 1961)	47
III.2.2. Konferencja Frankofońskich Prawników Afrykańskich (Dakar, 1967)	49
III.2.3. Kolokwium na temat praw człowieka oraz rozwoju ekonomicznego w państwach Afryki frankofońskiej (Butare, 1978)	50
III.2.4. Kolokwium na temat praw człowieka i rozwoju ekonomicznego (Dakar, 1978)	52
IV. Koncepcja afrykańskiego reżimu międzynarodowej ochrony praw człowieka w działaniach ONZ (1966–1973)	53
IV.1. Seminarium o prawach człowieka w państwach rozwijających się (Dakar, 1966)	55
IV.2. Raport Forshella (1968)	56
IV.3. Seminarium nt. regionalnej komisji praw człowieka w Afryce (Kair, 1969)	57
IV.4. Konferencja prawników afrykańskich na temat sytuacji jednostki w procesie prawnym (Addis Abeba, 1971)	59
IV.5. Seminarium nt. promocji praw człowieka w Afryce (Dar es Salaam, 1973)	60
V. Prace nad <i>Kartą Afrykańską</i> na forum OJA (1979–1981)	62
V.1. Geopolityczne przyczyny zainicjowania procesu prawotwórczego	62
V.1.1. Przewartościowanie zasady nieinterwencji w przestrzeni afrykańskiej	63
V.1.2. Naruszenia praw człowieka w Afryce w debacie na forum ONZ	64
V.1.3. Ekonomiczne implikacje naruszeń praw człowieka w Afryce	68
V.1.4. Znaczenie poszanowania praw człowieka dla społecznej legitymizacji władzy	70
V.2. Szczyt OJA w Monrowii oraz <i>Propozycja z Monrowii</i> (1979)	72
V.3. <i>Travaux préparatoires</i>	75

10 Spis treści

V.3.1.	Spotkanie ekspertów w Dakarze (listopad–grudzień 1979)	75
V.3.1.1.	<i>Projekt M'baye</i>	77
V.3.1.2.	<i>Projekt Dakarski</i>	78
V.3.2.	Pierwsza konferencja ministerialna OJA w Bandzulu (czerwiec 1980)	80
V.3.3.	Druga konferencja ministerialna OJA w Bandzulu (styczeń 1981)	81
V.3.4.	Spotkanie Rady Ministrów OJA w Nairobi (czerwiec 1981)	82
V.3.5.	Zgromadzenie Główn Państw i Rządów OJA (czerwiec 1981, Nairobi)	83
V.3.6.	U kresu drogi. Wejście w życie <i>Karty Afrykańskiej</i>	83

Część Druga

Karta Afrykańska jako traktat	85	
I.	Podstawowe parametry <i>Karty Afrykańskiej</i>	85
I.1.	Struktura dokumentu	85
I.2.	Natura i charakter zobowiązań wynikających z <i>Karty</i>	86
I.2.1.	<i>Karta Afrykańska</i> jako traktat	86
I.2.2.	Charakter zobowiązań wynikających z <i>Karty Afrykańskiej</i>	87
I.3.	Protokoły dodatkowe	87
I.4.	Cechy charakterystyczne <i>Karty Afrykańskiej</i>	88
II.	Obowiązywanie w wymiarze przestrzennym	92
II.1.	Terytorialne obowiązywanie traktatu. Uwagi wprowadzające	92
II.2.	Sprawowanie jurysdykcji jako warunek odpowiedzialności za naruszenie <i>Karty</i>	93
II.3.	Obowiązywanie ekstraterytorialne	97
III.	Obowiązywanie w wymiarze temporalnym	104
III.1.	Początek obowiązywania. Zagadnienie, tzw. naruszenia ciągłego	104
III.2.	Dopuszczalność wypowiedzenia <i>Karty</i>	106
IV.	Obowiązywanie w wymiarze podmiotowym	108
V.	Mechanizmy wprowadzania zmian reżimu traktatowego	108
V.1.	Poprawki	109
V.2.	Protokoły i specjalne porozumienia	110
V.3.	Dopuszczalność składania zastrzeżeń	110
VI.	Dopuszczalność ograniczania przez państwo gwarantowanych praw	115
VI.1.	Limitacja praw człowieka	116
VI.1.1.	<i>Clawback clauses</i> (klausule zgodności z prawem)	117
VI.1.2.	Klausule szczegółowe niezaliczane do <i>clawback clauses</i>	122
VI.1.3.	Generalna klauzula limitacyjna	122
VI.1.4.	Limitacja w praktyce stosowania <i>Karty Afrykańskiej</i> . Interpretacja holistyczna	123
VI.2.	Derogacja praw człowieka	127
VII.	<i>Karta Afrykańska</i> w krajowych porządkach prawnych	132
VII.1.	Regulacje konstytucyjne wyznaczające miejsce <i>Karty</i> w systemach prawa krajowego państw afrykańskich	133
VII.1.1.	Rozwiązania dualistyczne	135
VII.1.2.	Rozwiązania monistyczne	135
VII.2.	Orzecznictwo sądów krajowych	136
VII.2.1.	Państwa systemu dualistycznego	138
VII.2.1.1.	Bezpośrednie stosowanie traktatu	138
VII.2.1.2.	Pośrednie stosowanie traktatu	143
VII.2.2.	Państwa systemu monistycznego	147
VII.2.2.1.	Bezpośrednie stosowanie traktatu	148
VII.2.2.2.	Pośrednie stosowanie traktatu	149
VII.2.2.3.	Wnioski	149
VIII.	Mechanizmy ochrony gwarantowanych praw w ramach systemu afrykańskiego	153

Część Trzecia

Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów **159**

I.	Ogólne omówienie	159
II.	Podstawowe zagadnienia organizacyjne	160
	II.1. Kluczowe akty prawne	160
	II.2. Siedziba	161
	II.3. Finansowanie	165
	II.4. Skład	168
	II.5. Struktura wewnętrzna	171
	II.6. Sekretariat	172
	II.7. Przebieg sesji	173
III.	Funkcje w zakresie promocji praw człowieka	178
	III.1. Badanie sprawozdań okresowych państw	179
	III.1.1. Cel oraz terminy obowiązku sprawozdawczego	179
	III.1.2. Zawartość sprawozdań	181
	III.1.3. Postępowanie Komisji w przedmiocie badania przedłożonych sprawozdań	182
	III.1.4. Kontynuacja dialogu między Komisją a państwem w okresie post-sprawozdawczym	185
	III.2. Mechanizmy specjalne	187
	III.2.1. Specjalni sprawozdawcy	188
	III.2.2. Komitety i Grupy robocze	194
	III.2.3. Grupa studyjna	197
	III.3. Wizyty promujące respektowanie praw człowieka	198
	III.4. Przyjmowanie rezolucji	202
	III.5. Inne aktywności promocyjne	206
IV.	Funkcje w zakresie ochrony praw człowieka	208
	IV.1. Przyjmowanie i rozpatrywanie zawiadomień indywidualnych	208
	IV.1.1. Wprowadzenie	208
	IV.1.2. Uwagi ogólne dotyczące postępowania w przedmiocie zawiadomień indywidualnych	211
	IV.1.2.1. Niejawność postępowania	211
	IV.1.2.2. Zasadnicza pisemność postępowania	213
	IV.1.2.3. Podstawowe zagadnienia dowodowe	215
	(i) <i>Subsydiarność postępowania przed Komisją</i>	216
	(ii) <i>Dopuszczalność dowodów</i>	217
	(iii) <i>Standard dowodzenia</i>	218
	(iv) <i>Rozkład ciężaru dowodzenia</i>	219
	IV.1.2.4. Organizacja pracy Komisji	221
	IV.1.2.5. Polubowne zakończenie sprawy	223
	(i) <i>Stan prawny na gruncie Regulaminu z 1988 r. oraz Regulaminu z 1995 r.</i>	223
	(ii) <i>Stan prawny na gruncie Regulaminu z 2010 r.</i>	227
	IV.1.2.6. Wycofanie zawiadomienia	228
	IV.1.2.7. Zakończenie postępowania w związku z brakiem zainteresowania sprawą po stronie autora zawiadomienia	229
	IV.1.2.8. Środki tymczasowe (<i>provisional measures</i>)	231
	(i) <i>Stan prawny na gruncie Regulaminu z 1988 r.</i>	231
	(ii) <i>Stan prawny na gruncie Regulaminu z 1995 r.</i>	232
	(iii) <i>Stan prawny na gruncie Regulaminu z 2010 r.</i>	235
	IV.1.2.9. Przypadki poważnych lub masowych naruszeń praw człowieka	236
	IV.1.3. Etapy postępowania w przedmiocie zawiadomień indywidualnych	239
	IV.1.3.1. Rejestracja zawiadomienia	240

IV.1.3.2. Przyjęcie zawiadomienia (<i>seizure</i>)	241
IV.1.3.3. Badanie dopuszczalności zawiadomienia	243
(i) <i>Wskazanie autora</i>	244
(ii) <i>Zgodność z postanowieniami Aktu Konstytucyjnego UA oraz Karty Afrykańskiej</i>	246
(iii) <i>Unikanie określeń obraźliwych lub lekceważących w stosunku do państwa-strony lub UA</i>	253
(iv) <i>Udokumentowanie zarzutów</i>	255
(v) <i>Wykorzystanie środków odwoławczych przewidzianych prawem wewnętrznym</i>	256
(vi) <i>Wniesienie zawiadomienia w rozsądnym terminie</i>	265
(vii) <i>Sprawa nie była rozpatrywana w ramach innej procedury międzynarodowej</i>	268
IV.1.3.4. Kontrola rozstrzygnięcia o niedopuszczalności zawiadomienia	272
IV.1.3.5. Rozstrzygnięcie co do przedmiotu zawiadomienia	274
(i) <i>Określenie zakresu powinności państwa w przypadku stwierdzonego naruszenia</i>	275
(ii) <i>Charakter prawny uchwał, w których Komisja orzeka o naruszeniu Karty</i>	285
(iii) <i>Wznowienie postępowania i kontrola orzeczenia co do przedmiotu zawiadomienia</i>	289
IV.1.3.6. Problem respektowania orzeczeń Komisji – postępowanie po rozstrzygnięciu co do przedmiotu	291
IV.2. Przyjmowanie i rozpatrywanie zawiadomień państwowych	298
IV.3. Organizowanie misji ochronnych	301
IV.3.1. Wizyty <i>on-site</i>	302
IV.3.2. Misje <i>fact-finding</i>	304
V. Funkcje związane z interpretacją Karty Afrykańskiej	305

Część Czwarta

Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów	311
I. Geneza instytucji	311
II. Podstawowe zagadnienia organizacyjne	315
III. Jurysdykcja Trybunału	319
III.1. Jurysdykcja sporna	319
III.1.1. Właściwość <i>ratione personae</i>	320
III.1.1.1. Skargi indywidualne	320
III.1.1.2. Skargi Komisji, państw oraz rządowych organizacji międzynarodowych	321
III.1.2. Właściwość <i>ratione materiae</i>	324
III.1.3. Właściwość <i>ratione temporis</i> oraz właściwość <i>ratione loci</i>	327
III.1.4. Postępowanie w sprawach spornych	328
III.1.5. Orzeczenia w sprawach spornych	329
III.1.6. Polubowne zakończenie postępowania	332
III.1.7. Środki zabezpieczające (<i>interim measures</i>)	333
III.2. Jurysdykcja doradcza	335
IV. Aktywności autopromocyjne	339
V. Stosunki między Trybunałem a Komisją. Zasady współpracy oraz przepływ spraw	342
V.1. Postępowanie w sprawie, w której skarga została złożona bezpośrednio do Trybunału	344

V.2. Postępowanie w sprawie, w której zawiadomienie wpłynęło do Komisji	346
Zakończenie	351
Źródła	357
I. Traktaty	357
II. Ważniejsze dokumenty i sprawozdania	358
III. Orzecznictwo	364
III.1. Orzeczenia AKmPCz	364
III.2. Orzeczenia AfTPCz	373
III.3. Orzeczenia STSM	375
III.4. Orzeczenia MTS	375
III.5. Orzeczenia innych organów międzynarodowych	376
III.6. Orzeczenia sądów krajowych	378
IV. Zbiory źródeł	380
Bibliografia	381
I. Artykuły	381
II. Książki i monografie	387
The African Charter on Human and Peoples' Rights. The Normative Pillar of the African Regional Human Rights System	393
Od redakcji	395

WYKAZ SKRÓTÓW

ACHPR	– African Commission on Human and Peoples' Rights
ACP	– African, Caribbean, and Pacific Group of States (Państwa Afryki, Karaibów i Pacyfiku)
ADPOC	– <i>Amerykańska Deklaracja Praw i Obowiązków Człowieka</i>
AfTPCz	– Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów
AfTSPCz	– Afrykański Trybunał Sprawiedliwości i Praw Człowieka
AHRLJ	– „African Human Rights Law Journal”
AHRLR	– „African Human Rights Law Reports”
AJICL	– „African Journal of International and Comparative Law”
AJIL	– „American Journal of International Law”
AKPCz	– <i>Amerykańska Konwencja Praw Człowieka</i>
AKmPCz	– Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów
AKtPDD	– Afrykański Komitet Praw i Dobrobytu Dziecka
AmKPCz	– Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka
AmTPCz	– Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka
AMU	– Arab Maghreb Union (Arabska Unia Maghrebu)
APRM	– African Peer Review Mechanism (Afrykański Mechanizm Oceny Wzajemnej)
AYIL	– „African Yearbook of International Law”
BJIL	– „Brooklyn Journal of International Law”
BFSP	– British and Foreign State Papers
CENSAD	– Community of Sahel-Saharan States (Wspólnota Państw Sahelu i Sahary)
COMESA	– Common Market for Eastern and Southern Africa (Wspólny Rynek Afryki Wschodniej i Południowej)
CUP	– Cambridge University Press
DRK	– Demokratyczna Republika Konga
EAC	– East African Community (Wspólnota Wschodnioafrykańska)
ECCAS	– Economic Community of Central African States (Wspólnota Gospodarcza Państw Afryki Środkowej)
ECOWAS	– Economic Community of West African States (Wspólnota Gospodarcza Państw Afryki Zachodniej)
EJIL	– „The European Journal of International Law”

16 Wykaz skrótów

EKmPCz	– Europejska Komisja Praw Człowieka
EKPCz	– <i>Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności</i>
ETPCz	– Europejski Trybunał Praw Człowieka
ETS	– European Treaty Series
GYIL	– „German Yearbook of International Law”
HRLJ	– „Human Rights Law Journal”
HRQ	– „Human Rights Quarterly”
IACHR	– Inter-American Court of Human Rights
ICJ Reports	– International Court of Justice Reports
ICLQ	– „International & Comparative Law Quarterly”
IGAD	– Intergovernmental Authority on Development (Międzypaństwowa Władza ds. Rozwoju)
ILM	– International Legal Materials
IWGIA	– International Work Group For Indigenous Affairs (Międzynarodowa Grupa Robocza ds. Ludów Rdzennych)
JAL	– „Journal of African Law”
JHUP	– Johns Hopkins University Press
<i>Karta Afrykańska</i>	– <i>Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów</i>
KmPCz	– Komisja Praw Człowieka ONZ
KNZ	– <i>Karta Narodów Zjednoczonych</i>
KPM	– Komisja Prawa Międzynarodowego
KPT	– <i>Konwencja wiedeńska o prawie traktatów</i>
KtPCz	– Komitet Praw Człowieka ONZ
LN	– Liga Narodów
MAPROBU	– African Prevention and Protection Mission in Burundi (Misja Stabilizacyjna Unii Afrykańskiej w Burundi)
MKP	– Międzynarodowa Komisja Prawników
MONUC	– United Nations Organization Mission in the Democratic Republic of the Congo (Misja Obserwacyjna Organizacji Narodów Zjednoczonych w Demokratycznej Republice Konga)
MOP	– Międzynarodowa Organizacja Pracy
MPPGSK	– <i>Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych</i>
MPPOP	– <i>Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych</i>
MTK	– Międzynarodowy Trybunał Karny
MTS	– Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości
NEPAD	– New Partnership for Africa’s Development (Nowe Partnerstwo dla Rozwoju Afryki)
NILR	– „Netherlands International Law Review”
NQHR	– „Netherlands Quarterly of Human Rights”
OAU	– Organisation of African Unity (Organizacja Jedności Afrykańskiej)
OJA	– Organizacja Jedności Afrykańskiej
ONZ	– Organizacja Narodów Zjednoczonych

OUP	- Oxford University Press
PDPCz	- <i>Powszechna Deklaracja Praw Człowieka</i>
PULP	- Pretoria University Law Press
RB	- Rada Bezpieczeństwa
RE	- Rada Europy
RECs	- The Regional Economic Communities (Regionalne Wspólnoty Gospodarcze)
RIAA	- Reports of International Arbitral Awards
RGS	- Rada Gospodarcza i Społeczna
RM	- Rada Ministrów
SADC	- Southern African Development Community (Południowoafrykańska Wspólnota Rozwoju)
SAYIL	- „South African Yearbook of International Law”
SG	- Sekretarz Generalny
STSM	- Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej
TS UA	- Trybunał Sprawiedliwości Unii Afrykańskiej
UA	- Unia Afrykańska
UNCITRAL	- United Nations Commission on International Trade Law (Komisja ONZ do spraw międzynarodowego prawa handlowego).
UNESCO	- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury)
UNTS	- United Nations Treaty Series
UPP	- University of Pennsylvania Press
USC	- United States Code
USSL	- United States Statutes at Large
VJIL	- „Virginia Journal of International Law”
YBILC	- „Yearbook of the International Law Commission”
ZGPR	- Zgromadzenie Głów Państw i Rządów
ZO	- Zgromadzenie Ogólne
ZRA	- Zjednoczona Republika Arabska

OD AUTORA

Potrzeba napisania studium *Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów* stała się dla mnie oczywista wczesną wiosną 2015 r. Na zaproszenie mozambickiej Comissão de Justiça e Paz e Integridade da Criação oraz Universidade Católica de Moçambique przygotowywałem wówczas w Inhaminzua warsztaty dla pracowników wyższej uczelni, a także wolontariuszy pracujących z wykluczonymi grupami ludności wiejskiej w prowincji Sofala. Celem zajęć było ukazanie możliwości praktycznego wzmocnienia ochrony praw człowieka w Mozambiku dzięki wykorzystaniu mechanizmów prawnomiędzynarodowych. Pomijając zdumiewającą nieznaną *Karty* wśród uczestników szkolenia, podstawowym wyzwaniem dla mnie była niewielka liczba aktualnych opracowań, kompleksowo przedstawiających ten fundamentalny traktat. Mam nadzieję, że niniejsza książka przynajmniej częściowo wypełni tę lukę.

Będę usatysfakcjonowany, jeżeli rozprawa zainspiruje badaczy międzynarodowej ochrony praw człowieka, skłaniając ich do zwrócenia baczniejszej uwagi na problemy pojawiające się w systemie afrykańskim. Wierzę jednocześnie, że jakkolwiek nie jest to opracowanie popularne, to jednak stanie się użyteczne dla osób oraz instytucji zaangażowanych w programy pomocowe, podobne temu, w którym brałem udział.

O ile w tekście nie wskazano inaczej, książka prezentuje stan prawny na dzień 1 stycznia 2017 r.

Łódź, maj 2017

WPROWADZENIE

ODKRYWANIE AFRYKI

Gdy przyjrzeć się licznym współczesnym próbom opisania międzynarodowej ochrony praw człowieka, widać wyraźnie, że pierwszym krokiem jest zazwyczaj naszkicowanie czterech podstawowych osi współrzędnych. Ich parametry dają się wyznaczać na podstawie praktyki w ramach systemu Narodów Zjednoczonych oraz trzech systemów regionalnych: europejskiego, amerykańskiego, a także afrykańskiego¹. Jednak system afrykański, najmłodszy z nich, wciąż jeszcze bywa postrzegany jako na tyle rudymenarny, słabiej rozwinięty, skrępowany licznymi ograniczeniami instytucjonalnymi, o tak niepewnej przyszłości², że wspomina się o nim tylko mimochodem. Można wręcz odnieść wrażenie, że zajmuje miejsce w *panopticum* prawa międzynarodowego, obok rutynowych wzmianek o tajemniczej niemożności kreacji systemu azjatyckiego. Wbrew temu, niniejsza książka dowodzi, że afrykański system międzynarodowej ochrony praw człowieka jest zjawiskiem złożonym, trwałym i rozwijającym się na podstawie obszernego zbioru regulacji prawnych oraz dzięki praktyce wyspecjalizowanych organów międzynarodowych. Przekonuje tym samym, że każdy, kto pragnie rzetelnie odtworzyć ogólny stan międzynarodowej ochrony praw człowieka u schyłku drugiej dekady XXI w., nie może tego systemu pomijać milczeniem lub kwitować ogólnikami.

Jednocześnie jednak już sam tytuł opracowania sygnalizuje, że nie jest to pełna prezentacja systemu regionalnego. Przedmiotem dokonanej analizy jest bowiem

1 Zob. np. P. Alston, R. Goodman, *International Human Rights*, OUP, 2012; I. Bantekas, L. Oette, *International Human Rights Law and Practice*, CUP, 2016; T. Buergenthal, *The Evolving International Human Rights System*, AJIL, 2006, Vol. 100, s. 783–807; T. Buergenthal, D. Shelton, D.P. Stewart, *International Human Rights in a Nutshell*, West Nutshell Series, 2002; O. De Schutter, *International Human Rights Law. Cases, Materials, Commentary*, CUP, 2010; D. Moeckli, S. Shah, S. Sivakumaran, D. Harris (eds.), *International Human Rights Law*, OUP, 2014; C. Tomuschat, *Human Rights: Between Idealism and Realism*, OUP, 2014.

2 M. Bungenberg, S. Hobe, *Permanent Sovereignty over Natural Resources*, Springer, 2015, s. 26; R. Keohane, *Power and Governance in a Partially Globalized World*, Routledge, 2003, s. 160; R. Smith, *Textbook on International Human Rights*, OUP, 2014, s. 137; D.S. Weissbrodt, C. de la Vega, *International Human Rights Law: An Introduction*, UPP, 2007, s. 311.

zaledwie jeden traktat, który ukazano kładąc nacisk na jego genezę oraz zawarte w nim regulacje instytucjonalne i proceduralne, zasadniczo pomijając postanowienia o charakterze materialnoprawnym. Należy w tym miejscu podkreślić, że o ile *Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów (Karta Afrykańska)*³ wraz z dwoma protokołami dodatkowymi: *Protokołem o ustanowieniu Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów (AfTPCz)*⁴ oraz *Protokołem o prawach kobiet w Afryce*⁵, system regionalny w powszechnym mniemaniu uosabia, to jednak błędne byłoby sprowadzanie międzynarodowej ochrony praw człowieka w Afryce wyłącznie do tego traktatu. Chcąc bowiem w pełni zaprezentować architekturę systemu, należałoby naszkicować nie jeden, lecz sześć jego głównych filarów. Obok *Karty Afrykańskiej* taką funkcję pełni: (a) akt konstytucyjny organizacji regionalnej, tj. *Karta Organizacji Jedności Afrykańskiej (OJA)*⁶, a od dnia 26 maja 2001 r. *Akt Konstytucyjny Unii Afrykańskiej (UA)*⁷; (b) *Konwencja OJA dotycząca szczególnych zagadnień związanych z problemem uchodźców w Afryce*⁸; (c) *Karta Kulturalna dla Afryki*⁹; (d) *Afrykańska Karta Praw i Dobrobytu Dziecka*¹⁰; oraz (e) *Konwencja o ochronie i pomocy uchodźcom wewnętrznym w Afryce*¹¹. Decyzję o poświęceniu książki zaledwie jednemu z wymienionych elementów podjąłem jednak z rozmysłem. Wziąłem przy tym pod uwagę zarówno praktyczne znaczenie *Karty Afrykańskiej*, jak i stan literatury przedmiotu. Okoliczności te wymagają związku wyjaśnienia.

3 *African Charter on Human and Peoples' Rights*, Nairobi, 27 czerwca 1981 r., UNTS, Vol. 1520, s. 217.

4 *Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Establishment of the African Court on Human and Peoples' Rights*, Ouagadougou, 10 czerwca 1998 r., OAU, Doc. OAU/LEG/EXP/AFCHPR/PROT (III). Według stanu na kwiecień 2016 r. *Protokół* został przyjęty przez 30 państw.

5 *Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa*, Maputo, 11 lipca 2003 r., AU, Doc. CAB/LEG/66.6. Według stanu na kwiecień 2016 r. *Protokół* został przyjęty przez 37 państw.

6 *Charter of the Organization of African Unity*, Addis Abeba, 25 maja 1963 r., UNTS, Vol. 479, s. 39.

7 *Constitutive Act of the African Union*, Lomé, 11 lipca 2000 r., UNTS, Vol. 2158, s. 3. Jego stronami są 54 (wszystkie) państwa afrykańskie. Status traktatów według bazy danych UA: <<https://www.au.int/en/treaties>>.

8 *OAU Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa*, Addis Abeba, 10 września 1969 r., UNTS, Vol. 1001, s. 45. Według stanu na czerwiec 2016 r., *Konwencja* została przyjęta przez 46 państw.

9 *Cultural Charter for Africa*, Port Louis, 5 lipca 1977 r. [dostępna na stronie internetowej: <<http://www.au.int/en/treaties/cultural-charter-africa>>, data dostępu: 20 marca 2017 r.]. Według stanu na kwiecień 2016 r., *Karta* została przyjęta przez 34 państwa.

10 *African Charter on the Rights and Welfare of the Child*, Addis Abeba, 1 lipca 1990 r., OAU, Doc. CAB/LEG/24.9/49. Według stanu na kwiecień 2016 r., *Karta* została przyjęta przez 47 państw.

11 *African Union Convention for the Protection and Assistance of Internally Displaced Persons in Africa*, Kampala, 23 października 2009 r., zarejestrowana w Sekretariacie NZ pod nr. I-52375 (tekst opublikowany przez Sekretariat bez przypisania do woluminu UNTS). Według stanu na kwiecień 2016 r., *Konwencja* została przyjęta przez 25 państw.

Przed wszystkim, pamiętając, że kształt międzynarodowej ochrony praw człowieka w Afryce nie może być oceniany wyłącznie przez pryzmat postanowień *Karty Afrykańskiej*, nie sposób jednocześnie zaprzeczyć, że to ten traktat stanowi fundament systemu regionalnego. Dla uzasadnienia takiego poglądu można przywołać co najmniej cztery istotne argumenty. Po pierwsze, na tle pozostałych umów międzynarodowych, które system tworzą, jest to jedyny instrument prawdziwie panafrykański, przyjęty przez wszystkie państwa regionu, z wyjątkiem Maroka¹². Po wtóre, ma on dla systemu znaczenie kluczowe w wymiarze instytucjonalnym. Tworzy bowiem mechanizm kontrolny wykonywania przez państwa zobowiązań, wynikających ze wszystkich konstytuujących go elementów traktatowych¹³. Po trzecie, sama *Karta* zakreśla przedmiotowo najszerszy zakres ochrony, obejmujący imponujący zestaw gwarancji praw człowieka należących do trzech generacji. Po czwarte wreszcie, jest to umowa międzynarodowa szczególnie wyraźnie ukazująca zakorzenienie zawartych w niej rozwiązań w afrykańskiej mentalności i historii¹⁴. Refleksja nad tym dokumentem może prowadzić daleko poza granice standardowej dyskusji o skuteczności poszczególnych postanowień, dostarczając m.in. argumentów w niekończącej się, fundamentalnej debacie o uniwersalizmie oraz relatywizmie praw człowieka¹⁵. Treść *Karty Afrykańskiej* pozwala przede wszystkim na to, by w szerszej perspektywie spojrzeć na dyskurs dotyczący ochrony praw człowieka toczący się w świecie Zachodu (posłużmy się tym ogólnikowym, ale – wierzę – zrozumiałym zwrotem)¹⁶. Już samo jej obowiązywanie zdaje

12 W związku z tym, że w 1982 r. OJA uznała Republikę Sahrawi za państwo niepodległe, utworzone na podstawie terytorialnej Sahary Zachodniej, dwa lata później Maroko podjęło decyzję o zaprzestaniu udziału w pracach organizacji. W 2000 r. Maroko nie uczestniczyło już w przyjęciu *Aktu Konstytucyjnego*, stanowiącego podstawę prawną funkcjonowania UA. Do przyjęcia Maroka w poczet członków UA doszło dopiero w styczniu 2017 r.; zob. AU, *Press Release N°17/28AU Summit*; dokument dostępny na stronie internetowej: <https://www.au.int/web/sites/default/files/pressreleases/32014-pr-pr_17_-closing_and_elections-1.pdf> [data dostępu: 20 marca 2017 r.].

13 Należy zauważyć, że Afrykański Komitet Ekspertki ds. Praw i Dobrobytu Dziecka, utworzony na podstawie art. 32 *Afrykańskiej Karty Praw i Dobrobytu Dziecka*, może rozpatrywać zawiadomienia wskazujące na możliwe naruszenia praw człowieka. Jednak zgodnie z art. 44(1) tego traktatu, kompetencja *ratione materiae* Komitetu nie wykracza poza granice wyznaczone tą umową. Z drugiej strony, rozstrzygnięcie sprawy przez Komitet nie stanowi przeszkody dla zajęcia się nią przez AKmPCz oraz AfTPCz, zob. *infra*, cz. trzecia, IV.1.3.3.(vii).

14 R.M. D'Sa, *Human and Peoples' Rights: Distinctive Features of the African Charter*, JAL, 1985, Vol. 29, s. 72–81.

15 Zob. np. E. Brems, *Human Rights: Universality and Diversity*, Martinus Nijhoff Publishers, 2001; C. Corradetti, *Relativism and Human Rights, A Theory of Pluralistic Universalism*, Springer, 2009; J. Donnelly, *Cultural Relativism and Universal Human Rights*, HRQ, 1984, Vol. 6, s. 400; A.D. Renteln, *International Human Rights: Universalism Versus Relativism*, Quid Pro Books, 2013.

16 W ostatnich latach jedną z charakterystycznych cech refleksji doktrynalnej o prawie międzynarodowym w ogóle jest zwrócenie baczniejszej uwagi na obecność i żywotność

się stanowić dobitny dowód istnienia innych jeszcze rodzajów wrażliwości, gdy chodzi o ochronę praw człowieka; wrażliwości, dodajmy, ewidentnie zdeterminowanych zarówno kulturowo, jak i historycznie. Nie będąc najstarszym elementem architektury systemu, to właśnie *Karta Afrykańska* dominująco wyznacza jego odrębność, dobitnie ujawniając pewne cechy afrykańskiego światopoglądu oraz uwarunkowań historycznych, które o tej swoistości stanowią.

Wyjaśniając dalej powody, które skłoniły mnie do poświęcenia książki *Karcie Afrykańskiej*, nie zaś całemu afrykańskiemu systemowi ochrony praw człowieka, nie sposób pominąć milczeniem stanu literatury przedmiotu. Niemal zupełny brak polskojęzycznych monografii prezentujących oba tematy¹⁷ zdawałby się skłaniać raczej do przedstawienia zarysu systemowego jako ogólniejszego wprowadzenia do późniejszej, bardziej szczegółowej dyskusji na temat *Karty*. Z drugiej jednak strony piśmiennictwo obce wykazuje wyraźną skłonność do analiz systemowych i problemowych, kosztem komentowania *Karty Afrykańskiej* jako podstawy funkcjonowania systemu¹⁸. Wystarczy zauważyć, że pośród kilkunastu ostatnich prób zaprezentowania stanu międzynarodowej ochrony praw człowieka na kontynencie afrykańskim, odnaleźć można zaledwie pięć opracowań pretendujących do miana komentarza do *Karty Afrykańskiej*. Najnowsze z nich opublikowane zostało jednak jeszcze w 2011 r., a zatem dwa lata przed wydaniem przez AfTPCz pierwszego orzeczenia merytorycznego¹⁹. Dostrzegając zatem potrzebę uaktualnienia szczegółowego opisu praktyki stosowania traktatu, który stał się fundamentem systemu, nadałem niniejszemu opracowaniu formę studium me-

takich sposobów jego rozumienia, które nie zostały „wykute” w uprzemysłowionych państwach Zachodu; zob. np. A. Anghie, *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*, CUP, 2005; S. Chesterman, *Asia's Ambivalence about International Law and Institutions: Past, Present and Futures*, EJIL, 2016, Vol. 27, s. 945; L. Mälksoo, *Russian Approaches to International Law*, OUP, 2015; S. Pahuja, *Decolonising International Law: Development, Economic Growth and the Politics of Universality*, CUP, 2011; B. Rajagopal, *International Law from Below: Development, Social Movements and Third World Resistance*, CUP, 2003.

17 Zob. jednak: G. Michałowska, *Problemy ochrony praw człowieka w Afryce*, Scholar, 2008.

18 K.O. Kufuor, *The African Human Rights System. Origin and Evolution*, Palgrave MacMillan, 2010; O.C. Okafor, *The African Human Rights System, Activist Forces and International Institutions*, CUP 2007; M. Ssenyonjo (ed.), *The African Regional Human Rights System: 30 Years After the African Charter on Human and Peoples' Rights*, Leiden, BRILL, 2012; F. Viljoen, *International Human Rights Law in Africa*, OUP, 2012; G. Pascale, *La tutela internazionale dei diritti dell'uomo nel continente africano*, Jovene Editore, 2017.

19 M. Evans, R. Murray (eds.), *The African Charter on Human and Peoples' Rights, 2nd Edition: The System in Practice 1986–2006*, CUP, 2011; M. Kamto (dir.), *La Charte africaine des droits de l'Homme et des peuples et le protocole y relatif portant création de la Cour africaine des droits de l'Homme. Commentaire article par article*, Bruylant, 2011; V.O. Nmeihelle, *The African Human Rights System: Its Laws, Practice, and Institutions*, Martinus Nijhoff Publishers, 2001; F. Ouguerouz, *The African Charter on Human and Peoples' Rights. A Comprehensive Agenda for Human Dignity and Sustainable Democracy in Africa*, Martinus Nijhoff Publishers, 2003; U.O. Umozurike, *The African Charter on Human and Peoples' Rights*, M. Nijhoff Publishers, 1997.

chanizmu ochronnego stworzonego przez *Kartę Afrykańską* (oraz *Protokół o ustanowieniu AfTPCz*), nie zaś systemu regionalnego *in toto*.

Celem stawianym przed książką jest dokładne, całościowe, systematyczne i możliwie krytyczne zbadanie i przedstawienie sposobu, w jaki funkcjonuje mechanizm ochrony praw człowieka, zbudowany na podstawie *Karty Afrykańskiej* oraz *Protokołu o ustanowieniu AfTPCz*. Przy czym takie podejście do problemu nie tylko nakazuje omówienie podstaw prawnych oraz sposobu funkcjonowania właściwych organów międzynarodowych, ale wymaga również zaprezentowania węzłowych problemów, związanych z zakresem obowiązywania umowy międzynarodowej, charakterem zawartych w niej postanowień oraz skutkami, jakie tworzą one w krajowych porządkach prawnych państw-stron. Natomiast, jak już zasygnalizowano, w rozważaniach zasadniczo pominięto materialnoprawny aspekt ochrony, jako wtórny wobec proceduralnych gwarancji respektowania zaciągniętych przez państwa zobowiązań²⁰.

Książka traktuje o *Karcie Afrykańskiej* w czterech częściach, które odpowiadają współzależnym perspektywom postrzegania tego traktatu. Część pierwsza wskazuje, że utworzenie zrębu systemu regionalnego stanowiło, w istocie, dość przypadkowy skutek równoczesnego wystąpienia szeregu zjawisk społeczno-politycznych. Jednocześnie jednak sama treść zawartych w *Karcie* postanowień została w sposób przemożny przez ten kontekst zdeterminowana. W rezultacie niezwykle bogaty, pod względem przedmiotowym, wachlarz zamieszczonych w niej praw został zabezpieczony stosunkowo skromnym mechanizmem ochronnym, zbudowanym z wykorzystaniem Afrykańskiej Komisji Praw Człowieka i Ludów (AKmPCz, Komisja). Ten niesądowy organ, wyposażony w skromne prerogatywy ochronne, stanął na straży reżimu traktatowego, którego techniczne parametry zostały opisane w części drugiej książki. Parametry te nie tylko wyznaczają zakres obowiązywania umowy międzynarodowej między państwami w wymiarze podmiotowym, przedmiotowym, przestrzennym oraz temporalnym. Określają one jednocześnie warunki początkowe, ustalone dla regionalnego mechanizmu ochrony zagwarantowanych praw. Trzecia, najobszerniejsza, część analizy ukazuje kompetencje AKmPCz w dziedzinie promocji i ochrony praw człowieka, a także wykładni postanowień *Karty Afrykańskiej*. Przedstawia jednocześnie sposób, w jaki organ ten usiłował wykroczyć poza zadane ograniczenia proceduralne tak, by w ramach przyznanych prerogatyw stać się rzeczywistym gwarantem respektowania przez państwa zobowiązań o charakterze materialnym. Wobec częściowego fiaska tych dążeń, UA podjęła decyzję o powołaniu AfTPCz, który uzupełnił strukturę instytucjonalną systemu. Część czwarta prezentuje ten panafrykański sąd międzynarodowy oraz odnosi się do problemu komplementarności Trybunału oraz Komisji.

20 Jedyne kompleksowe komentarze postanowień materialnoprawnych, zawartych w *Karcie Afrykańskiej*, pozostają: F. Ouguergouz, *The African Charter...*, s. 73–202 oraz M. Kamto (dir.), *La Charte africaine...*

Przed przystąpieniem do prezentacji *Karty Afrykańskiej* jako normatywnego rdzenia regionalnego systemu ochrony praw człowieka, zasadne wydaje się naskicowanie (z konieczności bardzo ogólne) kontekstu społecznego i kulturowego, na gruncie którego system ten powstał. Miałem okazję zetknąć się z nim podczas szesnastu wizyt w Afryce Subsaharyjskiej, związanych zarówno z realizacją wspomnianego już programu współpracy, udziałem w konferencjach naukowych, szkoleniach specjalistycznych, jak również indywidualnymi podróżami.

Dla zachodniego badacza zgłębianie afrykańskiej percepcji rzeczywistości będzie niemal zawsze stanowić zachętę do wyjścia poza wytarty schemat utrwalonych wzorców i formuł. Doskonałym tego przykładem jest np. postrzeganie czasu w Afryce Subsaharyjskiej²¹. Czas jest tam kompozycją i wzajemnym stosunkiem zachodzących właśnie wydarzeń, nie zaś autonomiczną rozciągłością, istniejącą niezależnie od dokonujących się zmian. Jeżeli zatem spędzę cały dzień, siedząc na ziemi, pod rozłożystym baobabem, patrząc w niebo (nie zaś np. pisząc tę książkę), to nie sposób stwierdzić, by czas został zmarnowany przez bezczynność. Czas nie jest bowiem odrębnym, obiektywnie istniejącym bytem: skoro nic nie czynię, to nie tworzę porządkującego wydarzenia czasu. Nie mogę go zatem trwonić. Ten przykład – nie mający, rzecz oczywista, bezpośredniego związku z dalszą treścią książki – ukazuje dobitnie intelektualną odrębność przestrzeni afrykańskiej.

Podobna swoistość emanuje także z *Karty Afrykańskiej*, która wzrastała na tak osobliwym (z europejskiego punktu widzenia) podłożu intelektualnym. Tekst traktatu jest wręcz przesycony szczególnym podejściem do roli człowieka w społeczeństwie. Nawet pobieżna lektura pozwala odnaleźć w nim ślady charakterystycznych uwarunkowań kulturowych, o których dobrze jest pamiętać rozpoczynając spotkanie z afrykańskim systemem ochrony praw człowieka.

Przed wszystkim rozbrzmiewa w nim wyraźnie egzystencjalne *credo*, od którego wykładowcy afrykańscy zazwyczaj rozpoczynają wyjaśnianie odrębności systemu regionalnego: „I am because we are and because we are therefore I am”. Oznacza ono, że jednostka zawsze istnieje jako część pewnej grupy: rodzinnej, plemiennej czy społecznej. W oderwaniu od wspólnoty człowiek istnieć nie może. Ten wspólnotowy wymiar egzystencji prowadzi z kolei do czterech podstawowych zasad, wyznaczających pożądany sposób postępowania każdej jednostki: szacunku wobec osób starszych, samoograniczenia w interesie grupy, odpowiedzialności za grupę i jej członków oraz odwzajemniania wyświadczonych przysług²². W akademickiej sali wykładowej zasady te brzmią zapewne płasko i banalnie. Wystarczy

21 J.S. Mbiti, *African Religions and Philosophy*, Hainemann, 1990, s. 15–29.

22 J.A.M. Cobbah, *African Values and the Human Rights Debate: An African Perspective*, HRQ, 1987, Vol. 9, s. 320 i n.

jednak udać się do afrykańskiej wioski odległej od najbliższego szpitala o kilka dni marszu przez busz, by ich znaczenie ujawniło się z całą mocą. Tam właśnie będą one stanowić praktyczny ekwiwalent systemu ubezpieczeń społecznych oraz systemu opieki zdrowotnej. Jeżeli zatem będziemy pamiętać o tym szczególnym wyniesieniu interesu grupy nad racje jednostki, to zrozumiemy stanie się fakt zagwarantowania w *Karcie Afrykańskiej* praw człowieka trzech generacji, w tym prawa grup do samostanowienia, dysponowania zasobami naturalnymi oraz czystego środowiska naturalnego²³.

Co więcej, skoro człowiek jest zawsze postrzegany jako część pewnej społeczności, w której przychodzi na świat, żyje i umiera – to taka percepcja rzeczywistości będzie miała wpływ na pojmowanie treści przysługujących jednostce praw. W szczególności, co może zachodniego obserwatora wręcz szokować, prywatność jednostki nie będzie wymagała szczególnej, odrębnej ochrony, a co najwyżej niektóre jej aspekty dadzą się wyprowadzić z innych wartości gwarantowanych w *Karcie Afrykańskiej*, np. godności osoby ludzkiej²⁴.

Istnienie silnych, nierozzerwalnych związków faktycznych będzie tym samym wpływało na występowanie wzajemnych obowiązków: nie tylko grupy wobec jednostki, ale również jednostki wobec grupy. Nie dziwi wobec tego, że *Karta Afrykańska* wyraźnie wymienia obowiązki każdego człowieka, których treść może wpływać na wyznaczanie granic przyznanych jednostce praw.

Oczywisty związek z wyznaczaniem granic tych praw mają zresztą również słynne *clawback clauses* – będące jedną z postaci klauzul limitacyjnych występujących w traktacie. Na przykład art. 9(2) *Karty Afrykańskiej* stanowi, że „wyrażanie i rozpowszechnianie poglądów może być dokonywane jedynie w granicach prawa (*within the law*)”²⁵. Nie sposób nie dostrzec, że ten ostatni zwrot jest na tyle ogólny, że *prima facie* rozumiany być mógł jako pozwalający państwu na swobodne stanowienie przepisów prawa krajowego, ograniczających wolność wypowiedzi. Dopiero AKmPCz odrzuciła taką literalną wykładnię w praktyce stosowania traktatu, podkreślając, że prawo krajowe może ograniczać prawa i wolności gwarantowane w *Karcie* jedynie o tyle, o ile jest to zgodne z międzynarodowymi standardami ochrony praw człowieka²⁵.

23 AKmPCz, orzeczenie z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie *Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group (on behalf of Endorois Welfare Council) v. Kenya*, zawiadomienie nr 276/03. AKmPCz zazwyczaj nie wskazuje daty dziennej orzeczenia w sprawie wszczętej zawiadomieniem indywidualnym lub państwowym, lecz ogranicza się do podania sesji, podczas której rozstrzygnięcie zapadło. W takich przypadkach, jako datę orzeczenia zazwyczaj przyjmuje się datę ostatniego dnia danej sesji.

24 Zob. np. M. Killander, *African Human Rights Law in Theory and Practice*, [w:] S. Joseph, A. McBeth (eds.), *Research Handbook on International Human Rights Law*, Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2010, s. 388–413.

25 AKmPCz, orzeczenie z dnia 30 maja 2007 r. w sprawie *Article 19 v. Erytrea*, zawiadomienie nr 275/03, pkt. 91–92. Więcej na ten temat zob. *infra*, cz. druga, VI.1.

AKmPCz była zdolna przełamać możliwą wykładnię językową *clawback clauses* dzięki innemu charakterystycznemu elementowi *Karty Afrykańskiej*, a mianowicie odwołaniom pozasystemowym. Artykuł 60 tego traktatu zezwala bowiem AKmPCz, by w procesie jego interpretacji szukała inspiracji w postanowieniach innych instrumentów zarówno afrykańskich, jak i uniwersalnych (m.in. traktatów konstytuujących system ochrony praw człowieka Narodów Zjednoczonych). Z kolei art. 61 *Karty Afrykańskiej* stanowi podstawę do tego, by jako źródła pomocnicze w procesie określania zasad prawa brać pod uwagę m.in. inne umowy międzynarodowe oparte na zasadach wyraźnie uznanych przez państwa afrykańskie. W rezultacie AKmPCz wydając orzeczenia w sprawach indywidualnych i precyzując parametry ochrony praw człowieka na gruncie *Karty*, niezwykle często i chętnie odwołuje się do praktyki innych organów międzynarodowych, np. Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPCz) oraz Międzyamerykańskiego Trybunału Praw Człowieka (AmTPCz)²⁶.

Wyliczanie odrębności, które podobnie jak powyższe (z wyjątkiem ostatniej), mają ewidentne tło kulturowe, kontynuować można również w wymiarze instytucjonalnym. Wskażmy zatem, że afrykańskie podejście do wymiaru sprawiedliwości jest przepełnione dążeniem do osiągnięcia porozumienia między stronami sporu oraz unikania rozstrzygnięć, które mogą uczestników postępowania jednoznacznie pozycjonować jako zwycięzcę i przegranego²⁷. Wystarczy tu wspomnieć tzw. sądy siedzących na trawie (*gacaca*) – słynny rwandyjski instrument sprawiedliwości tranzytywnej²⁸. Organizowano je wykorzystując tradycyjne rady wioskowe przede wszystkim po to, by tysiącom osób uwikłanych w zbrodnię ludobójstwa z 1994 r. dać możliwość wyjawienia swych win, a także uzyskania przebaczenia ze strony ofiar oraz ich rodzin. Ta koncyliacyjna formuła okresu przejściowego – praktyka bulwersująca zachodnich obserwatorów, oczekujących pryncypialnego ukarania uczestników tej szczególnie odrażającej zbrodni – doskonale zresztą ilustruje wspomniany już wcześniej grupowy wymiar egzystencji jednostki. Interes wspólnot rwandyjskich, które należało sementować przez pojednanie jej członków w okresie postkonfliktowym (w tym przypadku co najmniej dwóch wspólnot – państwowej i wioskowej), przeważał nad indywidualnym dążeniem do odpłaty za krzywdy. Na gruncie *Karty Afrykańskiej* refleksem powyższego podejścia jest brak postanowień instytucjonalnych, dających podstawę do utworzenia trybunału międzynarodowego, który, jako strażnik systemu, wydawałby wiążące wyroki dotyczące wykonywania

26 Np. AKmPCz, orzeczenie z dnia 7 maja 2001 r. w sprawie *Legal Resources v. Zambia*, zawiadomienie nr 211/98, pkt 58.

27 M. Evans, T. Ige, R. Murray, *The Reporting Mechanism of the African Charter on Human and Peoples' Rights*, [w:] M. Evans, R. Murray (eds.), *The African Charter on Human and Peoples' Rights. The System of Practice 1986–2000*, CUP, 2002, s. 36.

28 P. Clark, *The Gacaca Courts, Post-Genocide Justice and Reconciliation in Rwanda Justice without Lawyers*, CUP, 2010.

przez państwa-strony spoczywających na nich obowiązków traktatowych. Twórcy *Karty* powołali jedynie do życia AKmPCz – organ niesądowy i pozbawiony kompetencji do wydawania prawnie wiążących rozstrzygnięć. Trybunał afrykański ostatecznie powstał na podstawie protokołu dodatkowego do *Karty*, przy czym z uwagi na skąpą praktykę orzecniczą, można o nim mówić jedynie jako o instytucjonalnym trzonie systemu *in spe*.

*
* *

Przedmiotowa monografia reprezentuje nurt dogmatyczny, a fundamentalna część zawartych w niej rozważań oparta jest na logiczno-językowej analizie tekstu *Karty Afrykańskiej* oraz *Protokołu dodatkowego o ustanowieniu AfTPCz*. Do pełnego odniesienia się do podstawowych problemów badawczych konieczna była jednak niewielka modyfikacja tych wyjściowych założeń metodologicznych. A zatem, z jednej strony, dynamika procesu kształtowania funkcji i znaczenia Komisji oraz Trybunału wymagała, by teksty obu dokumentów zostały poddane skrupulatnej analizie w kontekście praktyki ich stosowania. Ta zaś znalazła swój wyraz w orzecznictwie AKmPCz i AfTPCz, ich regulaminach, a także innych dokumentach przedstawiających sposób, w jaki organy te realizują swe zadania. Z drugiej strony niektóre pochodne problemy badawcze pojawiające się w trakcie pracy nad monografią uzasadniały wykroczenie poza logiczno-językową analizę wymienionych źródeł. Do zaprezentowania znaczenia, jakie odgrywa *Karta Afrykańska* w krajowych porządkach prawnych było zatem konieczne zastosowanie metody porównawczej. Badania w tej mierze zostały przeprowadzone na podstawie regulacji konstytucyjnych państw afrykańskich oraz orzecznictwa ich sądów krajowych. Natomiast elementy komparatystyki historycznej wykorzystano przy badaniu poszczególnych instytucji prawnych, których kształt zmieniał się na gruncie kolejnych regulaminów AKmPCz (w szczególności chodzi tu o problematykę polubownego zakończenia sprawy oraz stosowania środków tymczasowych).

CZĘŚĆ PIERWSZA

NA DRODZE DO NAIROBI

GENEZA KARTY AFRYKAŃSKIEJ

I. Uwagi wstępne

Jedno z przysłów ludu Joruba głosi, że miejsce, w którym zasiada starzec, wiele mówi o tym, gdzie on sam stał, będąc młodzieńcem. Chcąc zatem lepiej zrozumieć *Kartę Afrykańską*, ten szczególny traktat łączący unikalne rozwiązania afrykańskie z wiernością zasadom powszechnego systemu ochrony praw człowieka, nie można pominąć milczeniem złożonej historii dokumentu.

Jeżeli uznać *Kartę Afrykańską* za fundament regionalnego systemu ochrony praw człowieka, to datę jego położenia wyznacza północ dnia 18 stycznia 1981 r. Właśnie wtedy Zgromadzenie Głów Państw i Rządów OJA (ZGPR) przyjęło traktat, kończąc tym samym ostatni dzień odbywającego się w Nairobi szczytu. Oznacza to, że zrąb systemu afrykańskiego stworzono wówczas, gdy istniały już podwaliny trzech innych: uniwersalnego, europejskiego i amerykańskiego. Przyjęcie szerszej perspektywy historycznej nie pozwala przy tym na konstatację, by system afrykański był w jakiś szczególny sposób opóźniony. Uwzględniając wielusetletnie dzieje współczesnego prawa międzynarodowego, ulokowanie początków czterech procesów w okresie czterech zaledwie dekad skłania do tego, by mówić tu nie tyle o niewczesności systemu afrykańskiego, ile raczej o równoczesności wszystkich wymienionych.

Przyjęcie *Karty Afrykańskiej* wydawało się wieńczyć krótkie, bo zaledwie dwuletnie, wysiłki podejmowane przez państwa afrykańskie na forum organizacji regionalnej, zmierzające do wypracowania formuły traktatu (1979–1981). Badanie *travaux préparatoires* ujawnia zresztą zaskakujący fakt, że samo przygotowywanie tekstu traktatu przebiegło nadzwyczaj szybko. Pomiedzy napisaniem pierwszej litery w projekcie dokumentu a postawieniem ostatniej kropki w toku jego rewizji nie upłynęło więcej niż 26 dni.

Dokładne prześledzenie jego genezy pozwala jednak stwierdzić, że okres, w którym krystalizowała się wizja panafrykańskiej konwencji poświęconej ochronie praw człowieka, był co najmniej dziesięciokrotnie dłuższy (1961–1981).

Stworzenie *Karty* wpisywało się bowiem, z jednej strony, w globalny rozwój międzynarodowej ochrony praw człowieka, znaczący przyjęciem *Międzynarodowej Karty Praw*, z drugiej zaś stanowiło pochodną nie tylko sprzyjających okoliczności geopolitycznych w Afryce, które wystąpiły na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w., ale również blisko dwóch dekad refleksji naukowej i politycznej na temat ochrony praw człowieka w regionie. Prześledzenie tego długotrwałego procesu wymaga mozolnej analizy licznych i często niezwykle obszernych dokumentów. Podsumowują one kolejne konferencje zwoływane przez organizacje pozarządowe, jak również spotkania naukowe i dyplomatyczne odbywające się pod auspicjami ONZ. Taka analiza jest jednak absolutnie konieczna do zrozumienia uwarunkowań, na tle których przywódcy afrykańscy podjęli polityczną decyzję o przyjęciu instrumentu. Pozwala ona jednocześnie wniknąć w mechanizmy tworzenia współczesnego prawa międzynarodowego, m.in. ukazując istotną rolę, jaką odegrały w tym przypadku środowiska naukowe.

W świetle powyższego uprawnione będzie przyjęcie, że jakkolwiek *Karta Afrykańska* została wypracowana wyłącznie przez państwa afrykańskie oraz rodzimych ekspertów w ramach dwuletniego procesu toczącego się w łonie OJA, to jednak nie sposób pominąć milczeniem roli dwóch, działających równolegle i niezależnie od siebie, „akuszerów” tego wydarzenia. Z jednej strony cztery *stricte* naukowe spotkania środowisk prawniczych Afryki, zorganizowane w latach 1961–1978 dzięki staraniom Międzynarodowej Komisji Prawników (International Commission of Jurists, MKP), jakkolwiek nie odzwierciedlały stanowisk państw afrykańskich, to jednak służyły zidentyfikowaniu węzłowych problemów, związanych z tworzeniem systemu afrykańskiego. Z drugiej zaś wysiłki na forum ONZ, podejmowane w latach 1966–1973, zwykle pod auspicjami Komisji Praw Człowieka (KmPCz), pozwalały na interakcję społeczności międzynarodowej i państw afrykańskich w przedmiocie regionalnego wymiaru międzynarodowej ochrony praw człowieka. Seria seminariów i konferencji naukowo-dyplomatycznych, zorganizowanych w tamtym czasie, praktycznie doprowadziła do konsensusu, dotyczącego potrzeby kreacji systemu afrykańskiego.

Proces, który doprowadził regionalnych przywódców do przyjęcia w kenijską styczeńową noc 1981 r. *Karty Afrykańskiej*, został dalej przedstawiony w czterech rozdziałach. Rozdział II prezentuje warunki początkowe, które ewidentnie wpłynęły na kierunek i tempo „marszu do Nairobi”, tj. szcztąkowy udział państw afrykańskich w formułowaniu założeń uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka oraz związaną z dziedzictwem kolonializmu początkową pasywność OJA w dziedzinie działań na rzecz ich ochrony. Aktywności odnotowywane od roku 1961 poza forum OJA, początkowo z inicjatywy MKP, potem zaś również KmPCz ONZ, przedstawiono odpowiednio w rozdziałach III oraz IV. Prace nad traktatem regionalnym w łonie OJA, które zostały zapoczątkowane dopiero w 1979 r., obszernie opisano w rozdziale V, po uprzednim wskazaniu zjawisk, które przyczyniły się do przełamania pierwotnej bierności tej organizacji.

II. Na początku drogi. Warunki początkowe

Zazwyczaj prawo pozytywne wykorzystywane jest jako instrument służący wywoływaniu pożądaných efektów społecznych. Natomiast samo określenie celów danej regulacji jest pochodną szeregu uwarunkowań, obecnych tak u progu, jak również w toku procesu tworzenia prawa. Zarówno wgląd w treść *Karty Afrykańskiej*, jak i przebieg omówionych dalej wydarzeń, które doprowadziły do przyjęcia traktatu, świadczą o tym, że w tym przypadku proces prawotwórczy pozostawał pod wyraźnym wpływem dwóch okoliczności, przy czym kierunki ich oddziaływania nie były do końca zbieżne.

Z jednej strony kolonializm europejski praktycznie wyłączył państwa afrykańskie z dzieła tworzenia zasad uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka. Fakt ten wpłynął z kolei stymulująco na lokalną refleksję naukową (po części zaś także polityczną), kierując ją na tory rozważań o konieczności budowy systemu regionalnego, odpowiadającego szczególnym potrzebom społeczeństw afrykańskich. Natomiast z drugiej dziedzictwo kolonializmu nadawało rodzącej się międzynarodowej, politycznej współpracy regionalnej rys ewidentnie izolacjonistyczny. Nie pozostawiał on wiele miejsca na podejmowanie decyzji, które tworzyłyby platformę współpracy międzynarodowej w dziedzinie ochrony praw człowieka. Był to czynnik niewątpliwie hamujący prace nad traktatem regionalnym.

Oba zjawiska tłumaczą zarówno treściową specyfikę *Karty Afrykańskiej*, jak i stosunkowo długi czas, jaki upłynął między pojawieniem się idei traktatu regionalnego a jego przyjęciem.

II.1. Rola państw afrykańskich w tworzeniu podstaw uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka

Gdy przez prawa człowieka rozumieć będziemy prawa jednostek i grup zawarowane przez traktaty lub prawo zwyczajowe, to poszukując początków ich międzynarodowej ochrony, nie sposób cofnąć się w czasie dalej, niż do połowy XX w. Co prawda, już wcześniej czynione były próby określania standardów traktowania jednostki (np. w postanowieniach kongresu wiedeńskiego wprowadzających zakaz handlu niewolnikami¹, traktatach określających prawa mniejszości²

1 *Declaration of the Eight Courts (Austria, France, Great Britain, Portugal, Prussia, Russia, Spain and Sweden) relative to the Universal Abolition of the Slave Trade*, Wiedeń, 8 lutego 1815 r., BFSP, 1838, Vol. 3, s. 971.

2 Np. *General Treaty for the Re-Establishment of Peace between Austria, France, Great Britain, Prussia, Sardinia and Turkey, and Russia*, Paryż, 30 marca 1856, BFSP, 1865, Vol. 46, s. 8; *Minorities Treaty between the Principal Allied and Associated Powers (the British Empire, France, Italy,*